

Савчин Н. Б.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНІ ГРУПИ ДІЄСЛІВ РУХУ (НА ПРИКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ-ПЕРЕКЛАДУ ДЕНА БРАУНА «ЯНГОЛИ І ДЕМОНИ»)

У статті здійснено системний аналіз функціонування дієслів руху на прикладі художнього твору Дена Брауна «Янголи і Демони» на рівні лексико-семантичних зв'язків, наведено основні концепти «дієслів руху» в українській мові, описано їх класифікації за різними критеріями та встановлено особливості вживання у творі-перекладі. Дієслова руху – це група дієслів, що позначають фізичне переміщення в просторі живих істот і неживих предметів (як самотійне, так і каузативне). Для позначення руху дієслів використовуються два терміни: «дієслова руху» і «дієслова переміщення». В одних випадках їх вживають як рівнозначні, в інших – як нерівнозначні, а часом об'єднують ці два поняття в один термін, називаючи їх «дієсловами руху та переміщення». В українській мові важко уніфікувати дієслова руху, оскільки вони зумовлені багатозначністю лексем на позначення руху. Семантичне значення дієслів руху може змінюватись від контексту, а також від префіксів, які додаємо, тому треба звертати особливу увагу на значення дієслова, щоб правильно зрозуміти текст.

На відміну від англійської, в українській мові не дуже розгалужена класифікація дієслів руху. Є різні критерії, за якими їх класифікують, такі як: темп руху, напрямок руху, характер руху, просторове переміщення. Дієслово може мати декілька значень одночасно, одне з яких – первинне значення, а інші – вторинні. Українські лінгвісти стверджують, що дієслова руху можуть охоплювати просторові, часові концепти та концепти способу переміщення. Такий вид дієслів може вживатись як у прямому значенні, так і в переносному. Для українських дієслів руху характерне вживання префіксів, які змінюють значення дієслова. Відмінною рисою дієслів руху англійської мови є їх вживання у фразеологічних одиницях, де вони можуть деколи повністю втрачати своє первинне значення.

Дієслова руху в англійській мові об'єднують з дієсловами переміщення, натомість в українській мові думки лінгвістів різняться. Одні пропонують вживати один термін, інші – два. Дієслова руху в обох мовах можна класифікувати за різними критеріями, проте класифікація дієслів руху в англійській мові більш розгалужена.

Ключові слова: дієслова руху, лексико-семантична класифікація, лексема, концепти, семантичне поле, аломорфна риса.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що лексико-семантична класифікація дієслів руху належить до кола основних проблем, є багато підходів до поділу дієслів на семантико-структурні групи. Тому натеper є чимала кількість семантичних класифікацій дієслів у різних мовах, зокрема в українській. Лексико-семантична класифікація дієслів належить до основних напрямів сучасної лексичної семантики, хоча в українській мові це поняття не є детально дослідженим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «дієслова руху» в українській мові вже є добре дослідженим, є багато художніх творів, сповна насичених ними. Проте досі ще не має досить праць, присвячених аналізу дієслів «руху» у художньому творі-перекладі Дена Брауна «Янголи і демони». Разом із тим ця тема досить

вагома і, безперечно, потребує ґрунтовного аналізу та узагальнення, що й визначило актуальність досліджуваної проблеми. Різні аспекти вивчали Н. І. Дичка [5], Н. Б. Іваницька [6], О. С. Манько [7], Г. І. Олекса [9; 10], О. О. Бердіна [2] та інші науковці.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення системного аналізу функціонування дієслів руху на прикладі художнього твору Дена Брауна «Янголи і Демони» (у перекладі з англійської А. Б. Кам'янець) на рівні лексико-семантичних зв'язків, з'ясування основних концептів «дієслів руху» в українській мові та виявлення особливостей їх вживання у творі-перекладі.

Виклад основного матеріалу. У найширшому понятті рух являє собою «зміни взагалі», будь-яку взаємодію матеріальних об'єктів. Однією з форм

руху матерії є механічний рух, тобто «переміщення тіл відносно одне одного чи відносно переміщення частин тіла». Зазначений механічний рух притаманний усім предметам об'єктивного світу. У мовній свідомості людини знайшли відображення такі форми руху, які пов'язані з трьома найбільш звичними для мовців і оточуючого їх світу середовищами: з поверхнею суші, водою й повітрям. Різні форми механічного руху відображено в лексико-семантичній групі дієслів руху. Компоненти семантичного поля «рух» є своєрідними буттєвими фіксаторами та виразниками мовної картини світу, а тому займають значущо центральний пласт словникового складу кожної мови, й української зокрема.

Дієслова руху становлять окремі ЛСГ. Оскільки вони в українській мові можуть мати пряме і переносне значення, тому, щоб створити класифікацію дієслів руху, потрібно використовувати окремі ЛСВ. Наприклад: *Цей літак летить зі швидкістю п'ятнадцять мхів* [3, с. 10]. З контексту розуміємо, що дієслово вжите у значенні «пересуватися в певному напрямку на літальних апаратах». Зокрема, якщо розглядати дієслово «летіти» без контексту, то воно має декілька значень: 1) пересуватися в просторі за допомогою кил; пересуватися в повітрі завдяки певній зовнішній силі; 2) ширитися, передаватися, пересилатися певним способом; 3) те саме, що падати; 4) швидко, непомітно проминати (про час); 5) линнути думками, почуттями, помислами, душею до кого-, чого-небудь [4, с. 613]. З наведеного зрозуміло, що у деяких дієслів руху досить розгалужена система значень.

В українській мові дієслова руху формують три типи концептів: просторові, часові та способу переміщення.

Просторові концепти пов'язані з напрямком та площиною, де відбувається рух. Наприклад: 1. *Він видирається на...* [3, с. 4]. Дієслово «видирається» містить такі концепти, як: напрямком руху (переміщатися догори); зміна розташування у просторі (змінювати положення в просторі). 2. *Серце шалено закалатало...* [3, с. 10]. Тут наявний концепт траєкторія розташування предмета у просторі (здійснювати коливальний рух).

Фази переміщення входять до складу часових концептів. Наприклад: 1. *Я щойно приземлився...* [3, с. 7]. У цьому дієслові наявний концепт (припиняти переміщатися). 2. *«Сааб 900S» Роберта Ленгдона вилетів із тунелю Келлагана й опинився на східному боці бостонського порту, неподалік від аеропорту Логана* [3, с. 7]. У цьому реченні

дієслово «вилетів» формує концепт (починати переміщатися).

Концепти способу переміщення описують характер руху і вказують на швидкість, з якою цей рух відбувається. Наприклад: 1. *Ніщо не свідчило, що вони мчать крізь простір із приголомшливою швидкістю одинадцять тисяч миль за годину* [3, с. 12]. Дієслово «мчать» відображає концепт (переміщатися швидко). 2. *Авто знову рвонуло вперед і на швидкості проїхало ще ярдів зо двісті широким колом, що вело до головного входу в лабораторію* [3, с. 13]. У реченні дієслово «проїхало» формує концепт (переміщатися за допомогою транспорту (у цьому разі – авто)). 3. *Схожості з університетським кампусом додавали двоє довговолосих гіпі, які кидали один одному фрізбі під звуки Четвертої симфонії Малера, що линули з вікна гуртожитку* [3, с. 17]. Тут відображено концепт (переміщатися плавно).

Стосовно класифікації дієслів руху в українській мові О. Г. Митрофанова [8] пропонує класифікувати дієслова за характером руху і виділяє три основні групи:

1) дієслова поступального руху. Наприклад: *Крізь гілля беріз на подвір'ї просочувалися перші промені світанку, але знайома картина за вікном тепер виглядала якось інакше* [3, с. 7]. *Просочуватися* – непомітно або долаючи якісь перепони, пробиратися, проникати куди-небудь, углиб чогось [4, с. 1169]. За значенням дієслова розуміємо, що рух здійснюється плавно, поступово. Це дієслово відображає концепт способу переміщення (переміщуватись плавно). *The first hint of dawn was sifting through the birch trees in his backyard, but the view looked somehow different this morning* [1, с. 5]. В англійському варіанті автор вживає дієслово “to sift”;

2) дієслова коливального (непоступального) руху. Наприклад: *При світлі свічок камерарій щойно повідав їм історію такої страшної ненависті й зради, що Мортаті всім тілом затремтів* [3, с. 156]. Дієслово «затремтів» утворилося від дієслова «тремтіти». Воно означає «трястися, коливатися, хитатися від чого-небудь». Також це дієслово може мати переносне значення «дуже хотіти зробити що-небудь, взяти участь у чомусь» [4, с. 1472]. Дієслово «тремтіти» містить часову категорію (починати переміщатися). *Before him, lit only by the candlelight, the camerlegno had just told a tale of such hatred and treachery that Mortati found himself trembling* [1, с. 165]. В оригіналі автор вживає дієприкметник “trembling”, який у мові перекладу передають сполученням слів «затремтіти всім тілом»;

3) дієслова обертального руху. Наприклад: *Інвалідне крісло швидко покотилося мармуровою підлогою* [3, с. 15]. Дієслово «покотилося» походить від дієслова «котитися». *Котитися* – обертаючись, пересуватися в певному напрямку [4, с. 580]. Це дієслово відображає просторову категорію змінювати положення у просторі і часову категорію починати переміщатися. *His wheelchair seemed to leap across the tiled floor* [1, с. 10]. Автор використовує дієслово “*to leap across*”, яке означає «рухатися швидко», тому перекладач використовує дієслово у поєднанні з прислівником «швидко», який вказує на швидкість руху.

Також дієслова руху в українській мові О. Г. Митрофанова [8] класифікує за сферою руху:

1) дієслова із загальною семантикою руху. Наприклад: *Ленгдон збентежено дивився, як стрілка спідометра сягнула ста сімдесяти кілометрів за годину – понад сто миль* [3, с. 12]. Дієслово «сягати» означає «доходити до якого-небудь рівня, якоїсь межі» [4, с. 1423]. У цьому дієслові присутня просторова сема (приймати певне положення в просторі). *Langdon watched in disbelief as the pilot pushed the speedometer up around 170 kilometers an hour-over 100 miles per hour* [1, с. 8]. В англійському варіанті тексту автор вживає дієслово “*to push up*” у значенні «підстригнула до», що повністю відповідає дієслову «сягнула»;

2) рух по землі (твердій поверхні). Наприклад: *Пілот повів Ленгдона до чорного «пешо», що стояв на автостоянці позаду диспетчерської вежі* [3, с. 12], [3, с. 12]. Дієслово «вести» означає «спрямовувати рух кого-небудь, допомагати або примушувати йти» [4, с. 124]. *The pilot escorted Langdon to a black Peugeot sedan in a parking area beside the control tower*. Перекладач дібрав в українському варіанті точний відповідник до дієслова в тексті оригіналу;

3) рух по воді. Наприклад: *Антиматерія плавала у вакуумі й не торкалася абсолютно нічого* [3, с. 46]. *Плавати* – пересуватися у різних напрямках, тримаючись на поверхні води або у воді [4, с. 977]. Дієслово «плавала» містить критерій способу переміщення – переміщатися по (в) рідині. *Antimatter was floating in a vacuum, not touching anything at all* [1, с. 35]. Автор вживає дієслово “*to float*”;

4) рух по повітрю. Наприклад: *За мить з’явився й він сам – пролетів над долиною, зробив віраж і завис над злітно-посадковим майданчиком, позначеним на траві* [3, с. 27]. Дієслово «пролетів» утворилось від дієслова «літати». У цьому реченні дієслово «літати» означає «пересува-

тися в певному напрямку на літальних апаратах» [4, с. 623]. *A chopper appeared, arching across the open valley toward them. It banked sharply, then slowed to a hover over a helipad painted on the grass* [1, с. 22]. В англійському варіанті автор використовує лише герундій “*arching*”, який означає, що пілот зробив віраж над долиною.

В українській мові дієслова руху можуть вживатися з префіксами, в такому разі їхнє семантичне значення змінюється. Розгляньмо, як префікси впливають на значення дієслова. Префікси можуть вказувати на:

1) рух зсередини чого-небудь, з меж якогось просторового орієнтира назовні. Наприклад: *За хвилину з гелікоптера вийшла Вікторія Ветра, і Роберт Ленгдон зрозумів, що сьогодні його чекає сюрприз за сюрпризом* [3, с. 27]. Виділене дієслово утворилося за допомогою додавання префіксу *ви-*. *Виходити* – йти звідки-небудь назовні, за межі чогось [4, с. 1169]. *A moment later, Vittoria Vetra emerged from the fuselage* [1, с. 23]. В англійському тексті автор вживає дієслово “*to merge*” у значенні «з’явитись»;

2) рух від чого-небудь у простір на якусь віддадь. Наприклад: *Опустивши бюлетень у чашу, він поставив блюдо на місце, поклонився хресту і відійшов* [3, с. 93]. Дієслово утворилося за допомогою додавання префіксу *від-*. *Відходити* – йти в певному напрямку, віддалятися [4, с. 160]. *After he had submitted his ballot, he replaced the plate over the chalice, bowed to the cross, and returned to his seat* [1, с. 123]. Дієслово «відійшов» вживають замість англійського виразу “*returned to his seat*”, що означає «повернувся на своє місце»;

3) рух у простір на велику відстань. Наприклад: *З протилежного боку майдану хлопці то забігали до церкви, то знову вибігали на вулицю* [3, с. 98]. Дієслово утворилось за допомогою префікса *за-*. *Забігати* – біжучи, потрапляти куди-небудь [4, с. 375]. *Now, across the piazza, men moved in and out of the church* [1, с. 123]. В тексті оригіналу використовують дієслово “*to move in*”, що означає «заходити»;

4) дистантну локалізацію кінцевої точки руху з просторовим об’єктом. Наприклад: *...заговорив Колер, коли вони підійшли до важких сталевих дверей* [3, с. 37]. Дієслово утворилося за допомогою префікса *під-*. *Підійти* – ідучи, наближатися до кого-, чого-небудь [4, с. 954]. *Kohler said, as they approached the lab’s imposing steel door* [1, с. 37]. В англійському варіанті використовують дієслово “*to approach*”, що означає «досягати, діставатися»;

5) рух знизу вгору. Наприклад: *Він роздумував, що це – тіло чи дух – дало йому сили зійти* давніми Сходами медальйонів аж сюди, на верхню терасу, де він зараз стояв [3, с. 211]. Дієслово «зійти» утворилося від дієслова «сходити» за допомогою префікса зі-, що означає «ідучи по рівному, ступаючи по сходинках, піднімається куди-небудь» [4, с. 459]. *He wondered if it was his body or his spirit that had possessed the strength to climb the ancient Stairway of Medallions to the rooftop terrace where he now stood* [1, с. 221]. Українське дієслово повністю відповідає значенню англійського;

6) рух згори вниз. Наприклад: *Задихаючись від нестачі кисню, з важким каталогом у руках, Ленгдон зліз із драбини* [3, с. 131]. Дієслово утворилося шляхом додавання префікса з- до дієслова «лазити». *Злазити* – чіпляючись, тримаючись руками або ногами, спускатися вниз звідкись, з чого-небудь [4, с. 461]. *Already short of breath and struggling with the cumbersome volume, Langdon descended the ladder* [1, с. 147]. В англійському варіанті вживають дієслово “to descend”, що означає «спуститися»;

7) рух через якийсь просторовий орієнтир. Наприклад: *Вікторія перейшла через усю кімнату і взяла якийсь великий електронний прилад* [3, с. 44]. Дієслово утворилося шляхом додавання префіксу пере- до дієслова «йти». *Переходити* – йдучи, переправлятися через що-небудь або на другий бік чого-небудь; проходити якийсь простір, яку-небудь відстань [4, с. 934]. *Vittoria walked across the room and retrieved a large electronic apparatus* [1, с. 34]. Автор використовує дієслово “to walk across”, що означає «перетнути»;

8) рух навколо просторового орієнтира. Наприклад: *Вони обійшли колону – Вікторії вона здалася ширшою за і найтовстішу секвою – і поперед з’явилося якесь жовтаве світіння* [3, с. 128]. Дієслово утворилося за допомогою додавання

префіксу об- до дієслова «йти». *Обходити* – іти, рухатися навколо кого-, чого-небудь [4, с. 822]. *As they circled past a pillar – thicker in girth than any redwood she could imagine – Vittoria saw an orange glow up ahead* [1, с. 146]. В англійському тексті автор вживає дієслово “to circle” у значенні «обійти навколо».

Висновки і пропозиції. В українській мові дієслова руху мають вужчу класифікацію, аніж в англійській. Українські лінгвісти стверджують, що дієслова руху можуть охоплювати просторові, часові концепти та концепти способу переміщення. Такий вид дієслів може вживатись як у прямому значенні, так і в переносному. Для українських дієслів руху характерне вживання префіксів, які змінюють значення дієслова.

Дієслова руху в англійській мові об’єднують з дієсловами переміщення, натомість в українській мові думки лінгвістів різняться. Одні пропонують вживати один термін, інші – два. Дієслова руху в обох мовах можна класифікувати за різними критеріями, проте класифікація дієслів руху в англійській мові є більш розгалужена. Дієслова руху української мови важко поділяти на категорії, тому що вони можуть мати багато семантичних значень, отже, потрібно працювати з окремими ЛСВ. Також в обох мовах дієслова руху можуть змінювати своє семантичне значення за допомогою додаткових засобів: в англійській мові – постфіксів, в українській – префіксів. Відмінною рисою дієслів руху англійської мови є те, що їх можна вживати у фразеологічних одиницях, де вони можуть інколи повністю втрачати своє первинне значення. Аломорфною рисою дієслів руху в українській мові є те, що вони відповідають різним концептам: просторовому, часовому і способу дії. Хоча цей аспект є дуже схожим в обох мовах, але потрібно звертати особливу увагу на значення дієслова, щоб не допустити помилки під час його вживання.

Список літератури:

1. Brown D. “Angels and Demons” published by Pocket Books. Series Robert Langston #1. United States, 2000. 616 p.
2. Бердіна О. О. Семантика дієслів руху з градуальною семою. *Філологічні трактати*. 2013. № 2. С. 5–12.
3. Браун Д. Янголи і демони : роман / пер. з англ. А. Кам’янець. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 544 с.
4. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь, ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Дичка Н. І. Семантичні особливості англійських дієслів руху URL: <http://www.kamts1.kpi.ua/ru/node/2447>.
6. Іваницька Н. Б. Дієслівне вираження мікрокатегорії «переміщення (об’єкта)» в українській та англійській мовах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*.

Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Випуск 5. С. 154–158.

7. Манько О. С., Юрковська М. М. Структурно-семантичний та функціональний аналіз дієслів, що позначають просторове переміщення людини на землі, у повітрі та у воді (на матеріалі англійської та української мов). *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*, 2018. № 10. С. 71–75.

8. Митрофанова О. Г. Структурно-семантичні параметри дієслів на позначення непоступального руху. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»* : збірник наукових праць, 2011. № 14. С. 79–83.

9. Олекса Г. І. Лексико-семантична класифікація дієслів на позначення руху. *Мова і культура*. 2012. Вип. 15. Т. 1. С. 220–225.

10. Олекса Г. І. Стівідношення препозитивних та постпозитивних маркерів у неблизькоспоріднених мовах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 2011. № 5. С. 208–211.

**Savchyn N. B. SEMANTIC AND STRUCTURAL GROUPS OF MOTION VERBS
(ON THE EXAMPLE OF THE WORK-TRANSLATION
“ANGLES AND DEMONS” BY DEN BROWN)**

The article deals with a systematic analysis-based inquiry into the verbs of motion functioning in the work-translation “Angles and Demons” by Den Brown and with well-grounded features of lexico-semantic links. It also highlights the main concepts of “the verbs of motion” in the Ukrainian language, so does it focus on their classifications and on the peculiarities of their employment in the work-translation. The verbs of motion are groups of verbs denoting physical transference of living beings and non-living-beings (both independent and causative). In this meaning two terms are used: “the verbs of motion” and the verbs of transference”. In some cases they are used as equal, in others – not equal, but sometimes they may be combined and may be called: “the verbs of motion” and “transference”. In the Ukrainian language, it makes some difficulty to standardize the verbs of motion as they are determined by polysemantic lexemes to denote motion. The semantic meaning of the verbs of motion may vary. It depends on the context of the text and on the prefixes we add to the word, that is why we should specify on the meaning of the word in order to understand the text properly.

Unlike English, in Ukrainian the classification of the verbs of motion is rather narrow. They may be classified according to different criteria such as the tempo of motion, the direction of motion, the character of motion and the spatial transference. The verb may possess several meanings, one of them is a primary meaning, and others are secondary ones. Ukrainian linguists state that the verbs of motion may take in spatial and temporal concepts and also the ways of concepts transference. Such verbs may be used in direct and non-direct meaning. For the Ukrainian verbs of motion, it is typical to use prefixes, which change the meaning of the verb. The allomorphic feature of the English verbs of motion is their use in phraselogical units. In this case they vary and entirely lose their primary meaning.

So, the verbs of motion in English may be combined with the verbs of transference but in Ukrainian the views of linguists differ. Some linguists keep to the point to apply one term, others – two terms. The verbs of motion in both languages may be classified according to different criteria, but the system of classification in English is quite branched.

Key words: *verbs of motion, lexico-semantic classification, lexeme, concepts, semantic field, allomorphic feature.*